

Матеріали до бріофлори Нижньобузьких пісків (Миколаївська область, Україна)

МИХАЙЛО ФЕДОСІЙОВИЧ БОЙКО

Бойко М.Ф., 2009: **Матеріали до бріофлори Нижньобузьких пісків (Миколаївська область, Україна).** *Чорноморськ. бот. ж.*, т. 5, № 1: 23-27.

В статті наводяться дані про знахідки та поширення одного виду печіночників (Marchantiophyta) та 20 видів мохів (Bryophyta) на трьох піщаних масивах пониззя річки Південний Буг. У бріофлорі переважають космополітні види широкої екології, водноболотні та піонерні види заростання рухливих піщаних субстратів.

Ключові слова: мохоподібні, Південний Буг, Миколаївська область, піски, березові гайки

BOIKO M.F., 2009: **Materials on the bryoflora of Nyznyobugsky sands (Mykolayiv region, Ukraine).** *Chornomors'k. bot. z.*, vol. 5, N 1: 23-27.

The data on findings and distribution of one liverwort species (Marchantiophyta) and 20 moss species (Bryophyta) on 3 sandy massives in Pivdenny Bug river flood-plain are given in the article. Cosmopolite species with wide ecomiche, helads and pioneer species of movable sandy substrates predominate in the bryoflora.

Key words: bryophytes, Pivdenny Bug, Mykolayiv region, Ukraine, sands, birch groves

Бойко М.Ф., 2009: **Материалы к брифлоре Нижнебугских песков (Николаевская область, Украина).** *Черноморск.бот.ж.*, т. 5, №1: 23-27.

В статье сообщается о мохообразных песчаных массивов низовий Южного Буга. Подаются материалы о находках и распространении одного вида печеночников (Marchantiophyta) и 20 видов мхов (Bryophyta) на трех песчаных массивах. У бриофлоре доминируют космополитные виды широкой экологии и пионерные виды зарастания подвижных песчаных субстратов.

Ключевые слова: мохообразные, Южный Буг, Николаевская область, пески, березовые колки

Територія України вважається добре вивченою у бріофлористичному відношенні. Проте є ще низка територій, мохоподібні яких взагалі не вивчалися, або ж вивчалися недостатньо. Такою є територія піщаних масивів у пониззі Південного Бугу, для якої було відомо лише кілька видів мохоподібних [Бойко та ін., 2005]. Тому тема наших досліджень є актуальною.

Піски у пониззі Південного Бугу розташовані окремими масивами в межах Миколаївської області. На лівобережжі південніше м. Миколаєва та у самому місті у Жовтневому р-ні розміщуються Жовтневий та Галициновський масиви біля с. Галицинове (далі Галициновський п.м.) та Миколаївського глиноземного заводу (далі МГЗ), північніше, біля с. Баловне – Баловне-Матвіївський (далі Баловне-Матвіївський п.м.), вище по річці у Новоодеському р-ні, між Новою Одесою та Новопетрівським біля с. Зайве – Зайвеський (далі п.м.), далі на північ, між м. Вознесенськом і с. Олександрівкою – Бузький масив. Є також ще кілька невеличких масивів, які практично повністю антропогенно трансформовані. На правобережжі розташований лише один піщаний масив – Андріївсько-Яснополянський (Амвросіївський). Деякі відомості щодо природних умов та рослинного покриву цих масивів знаходимо в низці праць [Федосеев, 1898; Пачоский, 1915, 1927; Чешко, 1949; Косець, Ткаченко, 1973].

Нині піщані масиви в значній мірі освоєні людиною: перетворені у селітебні, індустріально-аграрні території, дачні масиви або перетворені у штучні соснові лісові масиви, рідше в лісові посадки з різноманітних листяних деревних порід, в кращому разі використовуються як пасовища. Однак, подекуди на них збереглася природна рослинність – гайки з червонокнижним видом *Betula borysthena* Клок. [ЧЕРВОНА., 1996; БОЙКО та ін., 2005], а також *Populus tremula* L., чагарникові зарості з різних видів *Salix* L., *Crataegus* L., *Rosa* L., ділянки лук, боліт, псамофітних степів тощо. Щодо ділянок пісків «Спаське» та «Ліски», які вивчав Й.К. Пачоський [1915, 1927], і на яких тоді ще зберігався природний рослинний покрив, то вони практично втрачені. Ділянка «Спаське» не збереглася, оскільки тепер є частиною Миколаєва і повністю забудована. Територія «Лісків» також знаходиться у межах Миколаєва. У міському парку «Ліски» та на прилеглих забудованих територіях ще збереглися кілька місцезростань з залишками дуже антропогенно трансформованої псамофітної природної рослинності [МЕЛЬНИК, 1999, 2000; БОЙКО та ін., 2005].

Нами у 2004 - 2008 рр. проводилися дослідження мохоподібних трьох піщаних масивів пониззя Південного Бугу – Галициновського, Баловне-Матвіївського та Зайвеського. Експедиційні виїзди відбувалися у різні сезони року. Матеріали збирали у різних типах місцезростань: на болітцях з *Betula borysthena* – ендемічним видом пониззя Дніпра і Південного Бугу, на заболочених зниженнях з переважанням видів *Salix*, на лучних ділянках, на полянах та протипожежних проміжках між лінійними посадками соснових лісів, у соснових лісах тощо. Мохоподібні вивчалися за загально прийнятою методикою. Ідентифікований матеріал передано до бріологічного відділу гербарію Херсонського державного університету (KHER).

На території Галициновського піщаного масиву південніше с. Галицинове на заболочених ділянках, які розташовані у неглибоких зниженнях – блюдцях серед пісків, які поступово переходять у піщаний степ, у домішці до *B. borysthena*, що переважає у першому ярусі, зростають *Salix cinerea* L. і *S. rosmarinifolia* L. Зімкнутість деревостану не перевищує 0,3-0,4. Центральна частина зниження заболочена, у найглибших місцях стоїть вода. У трав'янистому ярусі переважають *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Typha laxmanii* Lepech., *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth., рідше трапляються *Carex distans* L., *Epilobium tetragonum* L., *Scirpus tabernaemontani* C.C. Gmel., *Juncus conglomeratus* L., *Eupatorium cannabinum* L., *Linaria dulcis* Клок. та інші види. У найвологіших місцях, у яких, як правило, стоїть вода, глибиною 1- 3 см, виражений моховий покрив з подушок *Polytrichum commune*¹ та килимів печіночного моху *Marchantia polymorpha*, які майже повністю (до 90%) покривають ґрунт. По краях глибших болітець на ґрунті та на добре розкладених рештках рослин зростають *Amblystegium serpens* та *Aulacomnium palustre*, на перегнивших рештках гілок і листків – *Bryum pallens*, у воді в прогалинах між *Phragmites australis* та чагарниками з видів *Salix* добре виражений моховий покрив з *Leptodictium riparium*, а ближче до стовбурів *B. borysthena*, відмічена його форма – *Leptodictium riparium* f. *longifolium*. Зростає він також на прилеглих до болітець фрагментах луків. У березово-вербових болітцях, розташованих ближче до території Миколаївського глиноземного заводу, неподалік від посадок *Robinia pseudoacacia* L., у моховому покриві переважає достатньо рідкісний вид *Polytrichum perigoniale*, який утворює великі латки, площею до 1,5 м². Тут же у болітцях дещо менші за розміром латки – до 1м², утворює *Aulacomnium palustre*, висота дернинок і окремих стебел якого сягає 8-9 см. На розкладених залишках гілок і листків, по краю болітець зростають *Pohlia nutans*, *Ceratodon purpureus*, а також *Brachythecium rutabulum*.

На відкритих пісках Галицинівського масиву трапляються латки *Brachythecium albicans*, *Syntrichia ruraliformis*, *S. ruralis* та особливо часто *Ceratodon purpureus* з рясними коробочками, причому проективне покриття останнього досягає 20-30%. Це свідчить про

¹ Автори видів мохоподібних наводяться у анотованому списку мохоподібних за [Бойко, 2008].

оптимальність цих жорстких умов пісків для існування даного виду. Зрідка зустрічається достатньо рідкісний вид *Bryum subapiculatum*. У штучних соснових лісах, крім *Brachythecium albicans*, *Syntrichia ruraliformis*, *S. ruralis* та *Ceratodon purpureus*, переважно у зниженнях зростають *Polytrichum commune* та *Bryum caespiticium*, останній трапляється з коробочками.

На Баловне-Матвіївському піщаному масиві, на пісках з мохів переважає *Syntrichia ruraliformis*, проективне покриття її у моховому покриві досягає 20-25%, зустрічаються також невеликі плями *S. ruralis*. Переважає серед мохів *Ceratodon purpureus*, він зустрічається часто, масово зі спорогонами, утворює біотичну кірку на пісках, в домішці до нього трапляється *Bryum argenteum*. Характерно, що цей вид трапляється як домішка і до іншого виду – *Bryum caespiticium*, який зростає тут майже на безгумусних, голих пісках. У штучних соснових лісах, на полянах у блюдцеподібних зниженнях зростають *Brachythecium albicans* та *Funaria hygrometrica*, яка відзначається масовістю спорогонів та зростає у місцях, де є кірка гумусу, особливо там, де відбулися низові лісові пожежі. На основі стовбурів листяних порід, зокрема на *Morus nigra L.*, зростають *Hypnum cupressiforme* та *Orthotrichum diaphanum*, які піднімаються по стовбуру на висоту до 0,5 м. Переважає серед епіфітів *Orthotrichum pumilum*, який по заглибинах корі з усіх сторін стовбура піднімається на висоту 1,5-2,0 м. Як домішка до названих видів зустрічається *Orthotrichum speciosum*.

На Зайвеському піщаному масиві у Новоодеському р-ні на пісках домінує *Ceratodon purpureus*, який зростає на мікросхилах різних експозицій піщаних підвищень та знижень, утворює біотичну кірку, яку постійно засипає пісок. Мох проростає, пробивається через пісок і в комплексі з водоростями та лишайниками утворює біотичну кірку, яка є однією з перших стадій [Бойко и др., 1984] закріплення пісків, що розвиваються під дією еолового фактора. На пісках з невеликим шаром гумусу зростає *Bryum caespiticium*, в домішці до нього трапляється *Bryum argenteum*. На пісках серед штучного соснового лісу з *Pinus sylvestris L.* та *P. pallasiana D. Don* та на полянах у сосновому лісі моховий покрив з проективним покриттям 30-50% утворює *Syntrichia ruralis* з дуже рясними спорогонами, що взагалі не характерно для даного виду у подібних еколого-ценотичних умовах. Треба відмітити знахідку болотного виду мохів *Drepanocladus sendtneri f. gracilescens*, який було знайдено біля дороги у виїмці антропогенного походження, глибиною 1,1 м, з невеликим шаром води на дні та зарослою очеретом.

Таким чином, бріофлору Нижньобузьких пісків (Галициновський, Баловне-Матвіївський та Зайвеський піщані масиви) складуть один вид печіночників та 20 видів мохів, серед яких переважають космополітні види широкої екології, водно-болотні та піонерні види заростання рухливих піщаних субстратів.

Анотований список видів MARCHANTIOPHYTA

MARCHANTIA polymorpha L. Миколаївська обл., Жовтневий р-н, Галицинівський піщаний масив, на болітцях, на мокрих місцях, з невеликим шаром води, 25.07.2004 [Бойко та ін., 2005], 20.09.2006.

BRYOPHYTA

AMBLYSTEGIUM serpens (Hedw.) Schimp. Галициновський п.м., болото з *B. borysthenica* та *Salix*, по краю болота на ґрунті, 10.05.2008.

AULACOMNIUM palustre (Hedw.) Schwaegr. Галициновський п.м., глибокі болітця з *Phragmites australis* та *Salix*, 10.05.2008.

BRYUM argenteum Hedw. Баловне-Матвіївський п.м., піски, 03.06.2007; Зайвеський п.м., на пісках, 03.06.2007.

BRYUM caespiticium Hedw. Галициновський п.м., на пісках, сосновий ліс, 10.05.2008., Баловне-Матвіївський п.м., на пісках, 3.06.2007., Зайвеський п.м., на пісках з невеликим шаром ґрунту, 03.06.2007.

- BRYUM subapiculatum** Hampe (*B. erythrocarpum auct. partim, B. microerythrocarpum Müll.Hal. & Kindb. ex Macoun*) Галициновський п.м., на пісках, 10.05.2008.
- BRACHYTHECIUM albicans** (Hedw.) Schimp. Галициновський п.м., на пісках, 10.05.2008. Баловне-Матвіївський п.м., сосновий ліс, у блюдцеподібних зниженнях, 03.06.2007.
- BRACHYTHECIUM rutabulum** (Hedw.) Schimp. Галициновський п.м. біля МГЗ, по краю болітця, на луках, 10.05.2008 р.
- CERATODON purpureus** (Hedw.) Brid. Галициновський п.м., МГЗ, на пісках, сосновий ліс, на розкладених залишках гілок та листків по краях болітець, 25.07.2004, 20.09.2006, 10.05.2008., Баловне-Матвіївський п.м., на пісках, 3.06.2007., Зайвеський п.м., на пісках, 03.06.2007.
- DREPANOCLADUS sendtneri** (Schimp. ex H.Müll.) Warnst. f. **gracilescens** (Sanio) Moenk. Зайвеський п.м., у піщаній виїмці антропогенного походження з водою, 03.06.2007.
- FUNARIA hygrometrica** Hedw. Баловне-Матвіївський п.м., у зниженнях на пісках у сосновому лісі, 3.06.2007.
- HYPNUM cupressiforme** Hedw. Баловне-Матвіївський п.м., на основі стовбурів листяних дерев, 03.06.2007.
- LEPTODICTYUM riparium** (Hedw.) Warnst. Галициновський п.м., МГЗ, в болітцях з *Betula borysthena*, *Phragmites australis* та видів *Salix.*, в зниженнях на луках, 10.05.2008. **L. riparium** f. **longifolium** (Schimp.) Mönk. Галициновський п.м., МГЗ, в болітцях з *Betula borysthena*.
- ORTHOTRICHUM diaphanum** Schrad. ex Brid. Баловне-Матвіївський п.м., на основах стовбурів листяних порід дерев, 03.06.2007.
- ORTHOTRICHUM pumilum** Sw. Баловне-Матвіївський п.м., на стовбурах листяних порід дерев, 03.06.2007.
- ORTHOTRICHUM speciosum** Nees. Баловне-Матвіївський п.м., на стовбурах листяних порід дерев, 03.06.2007.
- POHLIA nutans** (Hedw.) Lindb. Галициновський п.м. – МГЗ, на розкладених рослинних рештках по краях болітець з *Betula borysthena*, 10.05.2008.
- POLYTRICHUM commune** Hedw. Галициновський п.м., у зниженнях соснового лісу, по краях болітець, 10.05.2008 [Бойко та ін., 2005].
- POLYTRICHUM perigoniale** Michx. Галициновський п.м. – МГЗ, по краях болітець з *Betula borysthena*, *Phragmites australis* та видів *Salix.*, 10.05.2008.
- SYNTRICHIA ruraliformis** (Besch.) Cardot. Галициновський п.м., МГЗ, на пісках, в соснових лісах, 25.07.2004, 20.09.2006, 10.05.2008., Баловне-Матвіївський п.м., на пісках, 3.06.2007., Зайвеський п.м., на пісках в соснових лісах, 03.06.2007.
- SYNTRICHIA ruralifis** (Hedw.) F. Weber & Mohr. Галициновський п.м., МГЗ, на пісках, в соснових лісах, 25.07.2004, 20.09.2006, 10.05.2008., Баловне-Матвіївський п.м., на пісках, 3.06.2007., Зайвеський п.м., на пісках в соснових лісах, 03.06.2007.

Список літератури

- Бойко М.Ф. Чекліст мохоподібних України. – Херсон: Айлант, 2008. – 232 с.
- Бойко М.Ф., Бойко П.М., Личинкіна Н.А., Мельник Р.П., Мойсієнко І.І., Ходосовцев О.Є. Про нову знахідку *Betula borysthena* Кюк. у пониззі Південного Бугу // Укр. ботан. журн. – 2005. – Т. 62, № 3. – С. 396-398.
- Бойко М.Ф., Войтюк Ю.А., Кондратюк С. Я., Кости́ков І.Ю. Участие бессосудистых растений в демутиации днепровских песков // Проблемы общей и молекулярной биологии. – Киев: Вышш. шк., 1984. – № 3. – С. 78-82.
- КОСЕЦЬ М.І., ТКАЧЕНКО В.С. Рослинність пісків // Рослинність УРСР. Степи, кам'янисті відслонення, піски. – Київ: Наук. думка, 1973. – С. 404-425.
- МЕЛЬНИК Р.П. Сучасний стан рослинного покриву парку «Ліски» – пам'ятки садово-паркового мистецтва (м. Миколаїв) // Заповідна справа: стан, проблеми, перспективи. – Херсон: Айлант, 1999. – С. 47-50.
- МЕЛЬНИК Р.П. Рідкісні види рослин та рідкісні рослинні угруповання Миколаєва // Укр. ботан. журн. – 2000. – Т. 57, № 4. – С. 429-432.

- ПАЧОСКИЙ Й.К. Описание растительности Херсонской губернии. I. Леса. – Херсон, 1915. – 202 с.
ПАЧОСКИЙ Й.К. Описание растительности Херсонской губернии. III. Плавни, пески, солончаки, сорные растения. – Херсон, 1927. – 223 с.
ФЕДОСЕЕВ С.К. Флора окрестностей г. Николаева с точки зрения растительных формаций. – Изв. Лесн. Ин-та, 1898. – № 1.
ЧЕРВОНА книга України: Рослинний світ. – Київ: УЕ, 1996. – 603 с.
ЧЕШКО В.А. Растительность южнобугских песков в связи с перспективой их освоения под виноградники. – Автореф. дисс. ... канд. биол. наук 03.00.05 / Харківський державний університет. – Харьков, 1949. – 18 с.

Рекомендує до друку
О.Є. Ходосовцев

Отримано 20.02.2009 р.

Адреса автора:

М.Ф. Бойко
Херсонський державний університет
вул. 40 років Жовтня, 27
Херсон, 73000
Україна
e-mail: bomifed@ksu.ks.ua

Author's address:

M.F. Boiko
The Kherson State University,
27, 40 Rokiv Zhovtnya Str.
Kherson 73000
Ukraine
e-mail: bomifed@ksu.ks.ua

